

П. В. Мокрушина

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Питальні речення як засіб творення комічного у весільних обрядових піснях

Мокрушина П. В. Питальні речення як засіб творення комічного у весільних обрядових піснях. Розглядається жарт як комічно інтенціональний комунікативний уривок. Аналізуються питальні речення як засіб творення комічного ефекту у весільному обряді. Описано моделі сполучення питальних речень у комунікативному акті. Зафіксовані конструкції зумовлюють діалогічність святкової частини ритуалу і сприяють поєднанню чоловічого та жіночого текстів в один весільний. Постулюється протистояння двох родів – нареченого та нареченої. Акцентується увага на тому, що питальна модальність спрямована на відтворення опозиції *свій ↔ чужий*.

Ключові слова: *весільний жарт, мовленнєвий жанр, модальність, питальне речення, опозиція свій ↔ чужий.*

Мокрушина П. В. Вопросительные предложения как средство создания комического в свадебных обрядных песнях. Рассматривается шутка как комически интенциональный коммуникативный отрывок. Анализируются вопросительные предложения как синтаксическое средство создания комического эффекта в свадебном обряде. Описаны модели сочетания вопросительных предложений в коммуникативном акте. Зафиксированные конструкции обуславливают диалогичность праздничной части обряда и способствуют сочетанию мужского и женского текстов в один свадебный. Постулируется противостояние двух родов – жениха и невесты. Акцентируется внимание на том, что вопросительная модальность направлена на воссоздание оппозиции *свой ↔ чужой*.

Ключевые слова: *свадебная шутка, речевой жанр, модальность, вопросительное предложение, оппозиция свой ↔ чужой.*

Mokrushyna P. V. Interrogative sentences as a creating comic means in wedding ritual songs. The joke as a comic intentional communicative passage is considered. Interrogative sentences as syntactic means of a comic effect in the wedding ritual are analyzed. The study highlights schemes of interrogative sentences in the communication act. Fixed constructions causes the dialectics of the ceremony festive part and promotes the combination of male and female texts in one wedding text. The confrontation of two families – groom's and bride's – is postulated. Special attention is given to interrogative modality is used for the reconstructing the opposition *home person ↔ stranger*.

Key words: *wedding joke, speech genre, modality, interrogative sentence, opposition home person ↔ stranger.*

Українська сміхова культура є маловивченою, а її розвиток, роль, функції як складника народного світогляду в діахронічному розрізі не були об'єктом системного наукового розгляду.

Слід зазначити, що протягом останнього десятиріччя естетична категорія комічного, його види, засоби вербалізації перебувають у центрі уваги багатьох науковців.

Учені у своїх працях використовують досягнення когнітивної лінгвістики (зокрема, фрейм-аналізу (А. Болдирева, М. Голєв, А. Леськів, А. Птушка, О. Шонь, Г. Яновська), звертаються до дискурс-аналізу (В. Кисіль, В. Самохіна, Т. Хайдер та ін.).

Деякі дослідження присвячені вивченню сміхової культури різних історичних епох (Л. Печерських, О. Сидоренко), в інших докладно аналізуються жанри комічного: анекдот (А. Птушка, М. Голєв та ін.), байка (Ю. Главацька), гумористичний вірш (П. Дук), жарт (В. Самохіна, Ю. Щуріна) тощо.

Народна драма, проте, перебуває на периферії лінгвістичних досліджень. Весільному обряду присвячені здебільшого етнографічні та фольклористичні праці (О. Потебні, М. Сумцова, В. Борисенко, Н. Здоровеги, О. Кравець, У. Крук). Цей ритуал є джерелом матеріалу для конкретних тем (зокрема, вивчення фразеологічної картини певного регіону чи епітетики – праці Т. Д'якової, О. Плетневої, О. Слюсарєвої).

На нашу думку, весільна обрядовість є найбільш виразним індикатором ритуального сміху. Слушними видаються зауваження А. Кутоян: «З лінгвістичної точки зору комедійний драматургічний текст являє собою ігровий мовленнєвий твір, «звитий» із комічних ситуацій, відображених у специфічних формах (сценаріях) і виражених вербальними комічними засобами. Комічне ігрової ситуації та комічне, виражене мовними, ігровими засобами, у комедійному драматургічному тексті діалектично взаємозалежні: узяті разом, вони створюють умовно-ігрове «поле», що імітує реальне життя» [5:14].

Об'єктом вивчення нашої розвідки є весільний жарт. Сьогодні термін «жарт» розуміють як комічно інтенціональний комунікативний уривок, який може конструюватися за певним комічним сценарієм або ж просто втілювати комічну тональність через вербальні засоби. Дослідники Ю. Щуріна та В. Самохіна розглядають жарт як лінгвоситуативну та вербальну одиницю комічної

комунікації, мовленнєвий жанр. Науковці виходять із концепції «мовленнєвих жанрів» М. Бахтіна. Одними з визначальних рис жарту є такі: спрямованість на комічний ефект, тісний контакт адресата та адресанта, діалогічність. Саме тому ми вирішили розглянути синтаксис жартівливих весільних пісень.

Серед синтаксичних засобів творення комічного можна виділити три групи речень на підставі класифікації за комунікативно-синтаксичними категоріями (метою висловлювання) і типом модальності: 1) питальні речення; 2) імперативні речення; 3) оптативні (можливе використання додаткового засобу – ампліфікації питань).

Частковопитальні речення можуть бути стрижнем комічного у весільному жарті. Такі синтаксичні фігури є найбільш показовими стосовно того, що в них відтворюються вектори людських стосунків, які, у свою чергу, апелюють до комплементарних опозицій усього весільного обряду.

Г. Левінтон, зокрема, зазначає: «Симетрія, взаємність М- та F-текстів виявляється перш за все в тому, що персонажі кожного з текстів усвідомлюють персонажів іншого роду як «чужинців». Опозиція *свій* ↔ *чужий* для кожного з двох текстів сприймається з власної точки відліку (симетрично). При цьому правий член опозиції тлумачиться подвійно: *чужинець* – «нелюдський, ворожий, небезпечний» і *чужинець* – «нелюдський, чарівний», – і ці оцінки: «позитивна» («чарівний») і «негативна» («ворожий») – актуалізуються, співіснують протягом весілля <...>» [6:213].

Основними об'єктами висміювання є весільні чини – весільний почет молодого та молодії.

За нашими спостереженнями, жарти, у яких висміюють дружок або свашок, мають амебеїну структуру. Їхня головна особливість полягає в тому, що жарти будуються за принципом *питання* → *питання-версія* → *відповідь на питання-версію* → *відповідь на перше питання*: «– Чому дружка не співає? / Голосу не має? / Наїлася бараболь — / Ледве віддихає. // – Я не їла бараболь, / Но гречану кашу. / А тепер я не співаю, / Бо не маю часу» [2:290].

Жарт може організовуватися за схемою *питання* → *версія* → *визначення подальших дій*: «Чого свашки не співають? / Певно, рідкі зуби мають. / Треба глини замісити, / Свашкам зуби заліпити, / Треба карпіль остругати / Свашкам зуби залатати» [2:289].

Версії виражаються безсполучниковими реченнями з причиновими змістовими відношеннями між частинами або ж реченнями із семантикою імовірності, показником чого є відповідні вставні конструкції. Комізм виникає через те, що описуються ситуації, за яких дружки не можуть мати голосу. Припущення стосовно того, що дружки або свашки з'їли багато картоплі, тому вже не можуть співати, акцентує увагу на такій ваді, як жадібність у харчуванні, що є предметом народного осуду. У весільному обряді ця якість надумана. Ми вважаємо, що це можна пояснити існуванням другого після печі центру організації хатнього простору – столу, а також санкціонуючою функцією трапези. Якщо відсутність голосу пов'язується з вадами зубів, то їх пропонують полікувати, причому слід зазначити, що дружка постає як будівля. Самі зуби, їхня характеристика (*рідкі*) свідчать про актуалізацію фізіології сміху. Зуби мають латати *глиною* та *карпелем*. Можливо, тут ужито алюзію: перша людина, за Біблією, була зроблена з глини. Свашка позиціюється як поламана лялька. Якщо ж «полагодити» свашку, то вона буде скидатися на справжню, нормальну людину. Так, Ю. Главацька зазначає: «Підґрунтям утворення гротескного образу людини є «мотив маріонетки» або «гротескний мотив трагедії ляльки» (М. Бахтін), що й надає поштовх до реконструкції концептуального поля ЛЮДИНА ЯК МАРІОНЕТКА» [4].

Підсміюється зі свахи також почет нареченого. Вона може затримуватися (нагадаємо, що часто об'єктом жарту є обрядодія, якої певний весільний чин не виконав, тобто або не співають, або запізнюються, або забагато їдять): «Чого, свахо, чого гаєшся, / Чи в чоботи [обуваєшся], / Чи сорочку латаєш, / Чому зятя не привітаєш?» [1:450]. Схема жарту така: *частковопитальне речення* → *загальнопитальне* → *частковопитальне*. Таким чином, запізнення свахи пояснюється тим, що вона довго одягається.

Гумористичними можна вважати епізоди, за яких весільних гостей із боку нареченої називають *голою*, оскільки за *кварти* горілки не погоджуються віддати дівку («Що це за голота / Роздвинула рота / Та й за квартиру горілки не пускає нам дівки?» [1:445]). Горілка на весіллі є засобом розрахунку на рівні з грошима, тобто обмін завжди заохочується. Комізму додає використання розмовного фразеологізму «роздвинула рота». Висміюються надмірні апетити весільного почту нареченої.

У пісні «Чи ви, свати, полякалися»: «Чи ви, свати, полякалися, / Що у хату поховалися? / Чи в вас, свати, не метені сіни? / Чи ви, свати, вечеряти сіли? / Чи в вас, свати, не миті пороги? / Чи вам, свати, не треба худоби? / Чи ви свати, чи ви не свати, / Що не вийдете ви із хати? / А може, ми не потрапили, / Не до сватів та й заїхали?» [1:446] – також спостерігаємо нагнітання питальних речень: верифікуються причини дивного поведіння сватів, адже вони не хочуть виходити з хати, тобто

залишати свій простір. Використовується градація *сіни* → *пороги* → *хата*. Репліка закінчується питанням, у якому дивна поведінка сватів пояснюється помилкою весільного поїзда.

Питальними реченнями оформляються небиличні варіанти стосовно того, чому бояри білі: *«Ой чого ви, бояри, білі? / Чи ви муку їли, / Чи на вас сонце пече, / Що слина з рота тече?»* [1:391]. Оскільки дружко – молодий, неодружений парубок, то він заглядається на дівчат. Комічне значення зумовлюється також уведенням фразеологізму з розмовного стилю *«слина з рота тече»*.

Прикметним є те, що дружків та бояр зображують безвідповідальними, оскільки вони можуть запізнитися на весілля через нестачу хліба, а потім його просити. *«Просити хліба»* – фразеологізм, що відсилає нас до сирітства, але ж якщо весілля стандартне (без удів та сиріт), а сама сирота фактично належить до упослідженої касты на селі, адже не має батьків, які б її вчили, то такі лексико-фразеологічні елементи, оформлені загальнопитальними реченнями (*«Чи хліба просили?»*) [1:385, 387]), свідчать про негативне ставлення до чужих. *«Хлібну»* тему продовжують питання до почту нареченої: *«Чи ви хліба не маєте, / Що ви зятя не витаєте? / Підіть до сусіда, / Пожичте двох хліба, / Зятя привітайте, / А нас до хати пускайте»* [2:176]. Те, що зятя не пускають, пояснюється відсутністю хліба, проте тлумачиться не як відмова, оскільки відмовлятися від своєї обіцянки можна було лише до заручин. Імперативні речення називають дії, необхідні для виконання.

На весіллі часто вербально обігруються ситуації, за яких чини нібито не знають своїх обов'язків. Комізм виникає через те, що спочатку ворожі роди прагнуть показати, які вони мають переваги один перед одним. Слід сказати, що в структурі жарту нерідко спочатку подаються частковопитальні речення, що потребують конкретної відповіді. Але відповіді від дружків немає, тому далі використано епексегезу, тобто розкриття поняття шляхом його унаочнення, і частковопитальні речення змінюються на загальнопитальні (або ж використано загальнопитальні речення, хоча йде звуження поняття): *«Де, бояри, волочилися, / Да де, бояри волочилися, / Що холоші помочилися? / Чи траву косили, / Чи хліба просили, / Чи в соломі спали, / Чи миші уші пооб'їдали?»* [1:386–387]. Або можливою є така модель: спочатку використане питальне речення, потім стверджувальні, які ніби розкривають варіанти поводження адресатів питання. Наприклад: *«Де буяри да поділися? / По смітнику да розбіглися, / По копійці збирають, / На горілку складають»* [1:388].

Структура першого типу (епексегеза) характерна для періоду викупу, застави. Спочатку почет нареченого запитують, із чим прийшов по дівку, потім самі ж розповідають про необхідні для весілля атрибути. Зафіксовано низку загальнопитальних речень, у яких ампліфікуються прямі додатки: *«З чим ви прийшли по дівку? / Чи маєте барилко горілки? / Чи маєте музику-смикуна? / Чи маєте бояр-скакуна? / Чи маєте старосту-брехуна, / Щоб вам не було сором?»* [2:337]. Призначення відповідного набору людей та речей не осоромитися на весіллі. Для жарту велике значення має саме порядок розташування весільних атрибутів-речей та чинів. Так, у пісні спочатку цікавляться наявністю *барилка горілки*, а потім уже *музики, боярина, старости* (або ж *горілки, музик, старостів, свашок*). У пісні всі весільні чини отримують жартівливу характеристику (*смикун, скакун, брехун*), проте їхня присутність рятує нареченого від сорому, тобто тут накладаються позитивні та негативні означення чужого роду як *ворожого* і *чарівного* (за Г. Левінтоном) водночас.

У пісні *«По що-с приїхав по дівку?»* [2:225–226] накладання оцінок виявляється яскравіше: *музики-різуни, дружбоньки-скакуни, старости вмівненьки, свашеньки співненькі*. Кожен із почту має свою функцію під час бенкету (співи, танці тощо), отже, після посаду весільний обряд поступово переходить до своєї другої фази – до веселощів.

Наречених також можуть розпитувати, вони ж мають докладно відповідати. Іноді питання може розкриватися через подальшу погрозу: *«Я тебе, дружбонько, запитаю, / Чи ти даси, чи ти не даси короваю? / Як ти мені короваю не даси, / То собі господа не проси. / Як ми тебе на дорозі перейдемо, / То ми тобі борідоньку обірвемо»* [2:364]. Так, негативна відповідь матиме погані наслідки для дружби, оскільки їсти коровай – означає приєднуватися до предків, отримати собі шматок щастя.

Досить часто в структурі жарту називається умова: весільні чини обдумують свої вчинки на майбутнє, на певний випадок. Так, за умови, коли весілля закінчиться, пропонують святкувати нове, але тепер за наречених обрати батьків, давно одружених: *«Ой де ми да подінемося, / Як весілля не стане? / Батька та матір посадим / Да друге весілля нарядим»* [1:729]. Виникає своєрідний парадокс: весільні гості намагаються продовжити лише святкову частину весілля, під час якої нівелюється його санкціонуючий характер.

Отже, питальні речення відтворюють опозицію *свій* ↔ *чужий* у структурі жарту. В них актуалізується семантика подорожі, води, рослинності. Весільні чини з почту молодого постають носіями невпорядкованого природного простору, оскільки є причиною відчуження нареченої від батьківської домівки. Наше дослідження простежує втілення комічного принципу *bluff*: репрезентант протилежного табору завжди постає як такий, що не відповідає канону, не може впоратися зі своїми обов'язками на весіллі, що спричинює жартівливі контексти. Синтаксичні засоби творення комічного

також можна розглядати в парадигмі комунікативних стратегій обрядового дискурсу для глибшого розкриття його сакралізованої сутності.

Література

1. Весільні пісні : У 2-х т. / [упорядк., примітки М. М. Шубравської]. — К. : Наук. думка, 1982. — Т. I : Полісся, Наддніпрянщина, Слобожанщина, Степова Україна. — 1982. — 871 с.
2. Весільні пісні : У 2-х т. / [упорядк., примітки М. М. Шубравської]. — К. : Наук. думка, 1982. — Т. II : Волинь, Поділля, Буковина, Прикарпаття, Закарпаття. — 1982. — 679 с.
3. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : підручник / Іван Романович Вихованець. — К. : Либідь, 1993. — 368 с.
4. Главацька Ю. Л. Композиційно-сміслова структура англійської байки: лінгвокогнітивний аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови» / Ю. Л. Главацька. — Х., 2008. — Режим доступу : <http://avtoreferat.net/content/view/11083/66/>
5. Кутоян А. К. Композиційно-мовленнєві засоби творення комічного в тексті англійської комедії : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови» / А. К. Кутоян. — Х., 2007. — 18 с.
6. Левинтон Г. А. Мужской и женский текст в свадебном обряде (свадьба как диалог) / Григорий Ахиллович Левинтон // Этнические стереотипы мужского и женского поведения / [отв. ред. А. К. Байбурин, И. С. Кон]. — Спб. : Наука, 1991. — С. 210—234.
7. Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), Зяблик М. П. та ін. — 2-ге вид., випр. і доп. — К. : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. — 824 с.
8. Щурина Ю. В. Шутка как речевой жанр : Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Ю. В. Щурина. — Красноярск, 1997. — 155 с. — Режим доступа : <http://www.lib.ua—ru.net/diss/cont/191607.html#download>.